

מצוה י"א - תלמוד תורה

מצוה י"א היא שציוונו ללמוד תורה וללמדה וזהו הנקרא תלמוד תורה, והוא אמרו (דברים ו', ז'): "ושננתם לבניך". וכתוב בספרי (ואתחנן מ'): "לבניך", אלו התלמידים, שהתלמידים קרויים בנים שנאמר 'ויצאו בני הנביאים'. ושם נאמר: "ושננתם" שיהיו מחודדים בתוך פיך, כשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד, וכבר נכפל זה הציווי פעמים רבות "ולמדתם ועשיתם", "למען ילמדון" (עי' דברים ל"א, י"ב). וכבר נתפור הציווי והזרוז על מצוה זו במקומות רבים מן התלמוד. והנשים אין חייבות בה מאמרו "ולמדתם אותם את בניכם" אמרו, בניכם ולא בנותיכם כמו שהתבאר בגמרא (קדושין כ"ט ע"ב).

פירוש המצוה

מצוה י"א היא שציוונו ללמוד תורה וללמדה - שני ענינים כלל כאן הרמב"ם, ללמוד וללמד, והקדים ללמוד לפני ללמד. ועי' בתרגום הרב קפאח זצ"ל שתרגם "ללמד חכמת התורה וללמדה" דהיינו ללמד לפני ללמוד ועיי"ש הערה 48, ועי' ספה"מ בהוצאת הרב הלר שקיים הגירסא שלפנינו, וכפי מה שנראה להלן נראים דברי הרב קפאח זצ"ל (עי' בפרק 'ללמוד וללמד'). **וזהו הנקרא בדברי חז"ל תלמוד תורה** - ביטוי זה נראה שכולל ללמוד וללמד וזה הפירוש "תלמוד" - **והוא אמרו "ושננתם לבניך"**. **וכתוב בספרי על מלת "לבניך" - אלו התלמידים, שהתלמידים בלשון התורה קרויים בנים** שכן כל המלמד בן חברו תורה כאילו ילדו. **שנאמר "ויצאו בני הנביאים"** והרי לא בניהם היו אלא תלמידיהם והכתוב קראם בנים, אף כאן "ושננתם לבניך" - אלו תלמידיך. **ושם בספרי באותו מקום נאמר על מלת "ושננתם" שיהיו דברי תורה מחודדים** - שגורים **בתוך פיך** באופן כזה **שכשאדם שואלך דבר ועליך לענות לו בדברי תורה לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד** את תשובתך. **וכבר נכפל זה הציווי על תלמוד תורה פעמים רבות בתורה, כגון "ולמדתם ועשיתם"** עי' תרגום הרב קפאח זצ"ל ובהוצאת הרב הלר שפסוק בנוסח כזה לא נמצא, והרב קפאח זצ"ל כתב שנמשך הרמב"ם אחר דברי רב פפא (יבמות ק"ט ע"ב) שנקט לשון זו, ובכתי"י אחרים כתוב "ולמדתם אותם" ויתכן שכוונו לדברים ה', א'. **"למען ילמדון"**. **וכבר נתפור הציווי והזרוז של חכמינו ז"ל שכתבו על מצוה זו במקומות רבים מן התלמוד, והדבר מלמדנו עד כמה החשיבו חכמים מצוה זו עד שאמרו עליה (פאה פ"א מ"א) "ותלמוד תורה כנגד כולם"**. **והנשים אין חייבות בה** - במצות תלמוד תורה, ומכל מקום הרשות בידן ללמוד, כן כתב בהל' תלמוד תורה (פ"א הי"ג). **מאמרו בפסוק "ולמדתם אותם את בניכם"**, אמרו חכמים **בניכם** אותם אתם חייבים ללמד ולא את בנותיכם, כמו שהתבאר בגמרא.

ביאור השיטות במנין מצות תלמוד תורה

כל מוני המצוות כללו את מצות תלמוד תורה במנינם, אלא שחלוקים הם בפרטי המנין, יש שכללו כל חלקי המצוה במצוה אחת (הרמב"ם), יש בשתיים (רס"ג) ויש בשלש (בה"ג) ויש שעוד הוסיפו כהנה וכהנה בעשין ולאויין כפי שיתבאר. ננסה להבין שיטת הרמב"ם על רקע שאר השיטות.

ללמוד וללמד

הרמב"ם, כאמור, כלל מצוות ללמוד וללמד במצוה אחת. לעומתו הרס"ג חילק את המצוה לשתיים א. ללמוד, ב. ללמד דברי תורה (מצוות י"ד, ט"ו). דבריו מבוארים על ידי נושא כליו הרי"פ פרלא (דף קי"ז ע"ב): "דבללמוד לעצמו כתיב 'ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם' ובללמד לאחרים כתיב שם 'ושננתם לבניך'". וראיה לכך מהגמ' קידושין (כ"ט ע"ב) שאמרה: "ללמדו תורה מנא לן, דכתיב 'ולמדתם אותם את בניכם' והיכא דלא אגמריה אבוה מחייב איהו למיגמר נפשיה דכתיב 'ולמדתם'". ופירש"י שהכוונה לפסוק "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", וכן פירש ופסק הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"א ה"ג) שאם לא למדו אביו, חייב ללמוד בעצמו כשיכיר, מן הפסוק הזה. ואם כן תמוהים דברי הרמב"ם, שכיון שיש שני פסוקים שונים על לימוד לעצמו ועל לימוד לאחרים, וכן המעשה שונה - מה ראה לכללם במצוה אחת, ולכאורה שיטת רס"ג מבוארת יותר.

לבאר שיטת הרמב"ם נקדים עוד שאלות.

בדין תלמוד תורה של קטן נראים דברי הרמב"ם כסותרים אלו את אלו, שכן כתב בתחילת הלכות תלמוד תורה: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה". ושם בה"ג כתב: "מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר 'ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם'", ומשמע להדיא, שעוד בהיותו קטן, כבר נתחייב בתלמוד תורה, מרגע שיכיר, וצ"ע שהרי קטנים פטורים.

עוד יש לבאר מנליה להרמב"ם גדר זה של "כשיכיר", המחייב קטן בתלמוד תורה כשלא למדו אביו. מאי שנא ממצות מילה ופדיון, בהן פסק הרמב"ם שאם לא מלו אביו חייב למול עצמו "משיגדל" (מילה פ"א ה"ב) והוא הדין בפדיון, ומדוע כאן שינה לכתוב כשיכיר (ובשו"ע השמיט מלשונו את המילה "כשיכיר", יו"ד סי' רמ"ה סע' א' עיי"ש).

אף לשונו של הרמב"ם בהלכה זו (פ"א ה"ג) תמוהה, שאחר שחייב ללמד עצמו כשיכיר, המשיך "וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד", וצ"ע מה ענין סוף ההלכה לראשיתה, ועי' כס"מ שנתקשה בזה.

גם דברי הרמב"ם בספה"מ במצוה דידן צריכים ביאור, שהרי אין דרכו של הרמב"ם להביא בהגדרת המצוה הלכות שלא נוגעות לעצם הגדרת המצוה, וכפי שכתב בהקדמתו, וכאן הביא את דרשת הספרי על מלת "ושננתם" שיהיו מחודדים בפיו כששאדם שואלך אל תגמגם וכו', וצ"ע מה ענין דרשה זו להגדרת המצוה.

ובאותו ענין יש לעיין מדוע הקדים הרמב"ם (אחר שכבר הביא הדרשות) את הדרשה על "לבניך" לפני הדרשה על "ושננתם".

בספר "עינים למשפט" על קידושין (כ"ט ע"ב) יישב דברי הרמב"ם (פ"א ה"ג) שכתב: "וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה", שכוונתו שתלמוד תורה קודם למעשה ולכן חייב ללמוד קודם שיגיע לכלל חיוב במעשה המצוות, ולזה נתכוין הרמב"ם בלשון "כשיכיר", שמרגע שמגיע להכרה חייב ללמוד, כדי שכשיגיע לחיוב במצוות יידע מה עליו לקיים. לכן רק בתלמוד תורה יש דין "כשיכיר" וזה הקשר לסוף ההלכה "שבכל מקום תלמוד קודם למעשה". על פי דבריו מיושבת גם הסתירה ששאלנו על חיוב קטן במצות תלמוד תורה, שאף שקטנים פטורים ממצות תלמוד תורה, מכל מקום מתוך שיתחייבו במצוות לכשיגדילו, חייבים ללמוד בקטנותם שהרי התלמוד קודם למעשה. ואין זה תלמוד תורה, כי אם הכשר למצוות, כגון מתוך חיובו במצות תפילין כשיגדיל, חייב ללמוד כשיכיר הלכות תפילין, אם כן חיובו ללמוד הלכות תפילין נובע ממצות תפילין ואין זו מצוה מיוחדת של תלמוד תורה.

על פי דברים אלה תובן שיטת הרמב"ם בכללותה.

את המצוה "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" לא מנה הרמב"ם כמצוה נפרדת שכן זו אינה אלא הכשר למעשה המצוות, מכח "התלמוד הקודם למעשה", ולא שייך למנותה כמצוה בפני עצמה (עיין שורש עשירי), ומאותה סיבה לא מנה הרמב"ם את המצוה "למען ילמדו... ושמרו לעשות" (דברים ל"א, י"ג) שאף זו מכח התלמוד הקודם למעשה. רק הפסוק "ושננתם לבניך" הוא המורה לנו את מצות תלמוד תורה ללמוד וללמד.

אלא שעדיין יש מקום לעיון, שהרי מצות "ושננתם לבניך" לכאורה אינה אלא ללמד ומהיכי תיתי מצות לימוד. ודוחק לומר שאמנם לא ציותה התורה אלא ללמד, וכדי ללמד צריך האדם ללמוד קודם, זה אינו, שהרי לפי זה אין כלל מצוה בלימוד תורה לעצמו, וכל הלימוד אינו אלא הכשר, ומי שלמד תורה ולא זכה ללמד, לא קיים מצות תלמוד תורה מימיו? אתמהה.

ונראה ששיטת הרמב"ם תתבאר על פי מדרש "משנת רבי אליעזר", זה לשונו (בהוספות לפרשה י"ג): "...והיו הדברים האלה אשר אנוכי מצוך היום על לבבך, איזה הוא תלמוד שהוא על הלב, 'ושננתם לבניך', זה תלמוד שצריך שינון" (המדרש בשלמותו יובא להלן). ביאור דבריהם ז"ל הוא, ש"ושננתם" הוא שימת הדברים על הלב, על ידי שינון ויגיעת התורה, שלא די לו לאדם ללמוד את התורה פעם אחת ולהבינה אלא צריך שיהיו הדברים על לבו ומחודדים בפיו.

ולפי זה מתבאר שהתורה, באמרה "ושננתם לבניך", מחייבת שיהיו דברי תורה משוננים ומחודדים אצל הבנים וחוקקים על לוח לבם. וסברא פשוטה היא, שהמלמד תורה יכול רק להעביר את הידיעות לתלמידיו, ולגרום להם לקיים "וידעת היום", אבל "והשבות אל לבבך" - זה יכול רק התלמיד בעצמו על ידי שינון ויגיעה, שישנן את אשר למדו רבו עד שיהיו הדברים מחודדים בפיו.

ברור, אם כן, שמצות "ושננתם לבניך" כוללת שהמלמד ילמד ושהתלמיד ישנן, והיינו "ללמד חכמת התורה וללומדה" (ספה"מ תרגום הרב קפאח זצ"ל), דייקא - ללמד קודם ללימוד עצמו כי זוהי המצוה על פי מה שביארנו. ולכן גם את דברי הספרי העתיק הרמב"ם בספר המצוות על פי סדר זה, קודם כל את המצוה ללמד, ואחר כך את מצות השינון, ואף הדרשות בספרי קשורות לעצם הגדרת המצוה **ללמד וללמוד**. והכל מיושב.

ומכאן שדרך העברת התורה מדור לדור מורכבת משני חלקים, א. תורה שמעביר הרב לתלמיד. ב. מה שהתלמיד משים על לבו ומשנן את הדברים, והופכם לחלק מעצמותו. ומתוקים דברים שכתב השל"ה (עשרה מאמרות, מאמר א' דף ל' ע"ב):

ואשוב לפירוש הפסוק "דע את אלהי אביך", הידיעה היא ידיעת שמו **וצריך הדבר להיות לו בקבלה** וזהו שאמר "אביך" כענין שנאמר "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך", **אמנם צריך להיות גם כן חכם מבין מדעתו יותר ממה ששומע מרביו**, וזה שאמר "דע את אלהי אביך", **מוסיף על מה שקבלת מאביך** דע אתה את אלהי אביך כהא דתנינן בספר יצירה "הבן בחכמה וחכם בכינה", ופירש הפרדס בשער ראשון פ"ו וז"ל הבן בחכמה רוצה לומר עיין היטב במה שלמדת מרבך בחכמת המדות שאין מוסרין בה אלא ראשי פרקים וצריך שאדם יבין בה דבר מתוך הדבר כענין אמרם ז"ל אין אומרים דבר זה אלא לחכם ומבין מדעתו, הנה שצריך האדם לדמות דבר אל דבר ולהוציא דבר מתוך דבר כדי שיהיה שכל מוליד ולא שכל עקר, ואמר, וחכם בכינה, פירושו כשאתה מוליד ומדמה בשכלך ומבין, צריך שתחכמהו ותסברהו בקבלת הרבנים ובקוצר דבריהם שיהיה נכלל הענין במוסף אליך הן רב הן מועט ואל בינתך אל תשען, עד כאן לשונו (עיי"ש עוד).

בנו ותלמידו

יש ממוני המצוות שחילקו את המצוה ללמד תורה לשתי מצוות עשה: א. ללמד לבנים מקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם", ב. ללמד לתלמידים מקרא ד"ושננתם לבניך" (בה"ג ל"ח, ל"ט, יראים רנ"ו, רנ"ז ועוד). לכאורה יש לעיין בדבריהם, שכן שתי מצוות אלו כלולות ב"ושננתם לבניך", ומה שלמדו חז"ל "בניך אלו תלמידיך" לאו למיעוטי בני ממש אתא, אלא לרבווי התלמידים ובנים בודאי שהם בכלל "לבניך".

והרי"פ פרלא ביאר דבריהם, שראוי למנות לחוד מצות הלימוד לבנים, שכן נתווסף בה מה שאין בתלמידים, שחייב אביהם לשכור מלמד אם אינו יכול ללמד בעצמו, וזה למדו מ"ולמדתם אותם את בניכם", ולכן ראוי למנות פסוק זה כמצות עשה נפרדת מפני הדין המיוחד שבה (שחייב לשכור מלמד לבנו).

ואין דבריו נראים, שהרי בספר "יראים" האריך הרבה במצות הלימוד לבנים (רכ"ה), ולא הזכיר כלל דין זה שחייב לשכור מלמד, ולפי הרי"פ פרלא הרי זה עיקר החידוש שיש במצות עשה זו.

ונראה לפרש על פי מה שכתב ב"יראים" שם, שהמצוה המיוחדת בבנים היא העברת המסורת, שיש חיוב מיוחד להעביר מעמד הר סיני ומתן תורה מדור לדור וזה תוספת שיש בבנים, מלבד מה שחייבים ללמדם תורה מצד מצות תלמוד תורה. ונראה ש"היראים" למד זאת מההלכה: "למדו מקרא אינו מלמדו משנה", שמזה רואים שעיקר המצוה מקיים דוקא בלימוד תורה שבכתב, שיש בה ענין העברת המסורת יותר משיש בה לימוד תורה, וכן מן הפסוק "והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב". והביא ה"יראים" דברי חז"ל על הפסוק הנ"ל: "כל המלמד בנו תורה כאלו קבלה מהר סיני". והרמב"ם לא נחית לענין זה מפני שלדעתו חיוב זה כלול בפסוק "ושננתם לבניך" כנ"ל. אלא שעדיין שאלת הרי"פ פרלא על הרמב"ם קיימת, שאם יש במצות "ולמדתם" דין מחודש לשכור לו מלמד, מדוע באמת לא נמנית מצוה זו לחוד? יש אמנם מהאחרונים שסברו שדין שכירת מלמד הוא דרבנן לדעת הרמב"ם (הלח"מ פ"א ה"ג) ולדבריהם לא קשיא, אלא שיש ליישב הרמב"ם גם לפי הסוברים שהוא דאורייתא (קרית ספר תלמוד תורה פ"א) שדעתם נראית כפי שנראה להלן. הבנת הרמב"ם תתבאר בהקדמת שאלות נוספות.

א. התייחסותו של הרמב"ם לפסוק "ולמדתם אותם את בניכם" לכאורה תמוהה, שכן בספר המצוות הביא הרמב"ם כמה פסוקים מן התורה למצות תלמוד תורה "ולמדתם ועשיתם", "ולמען ילמדון", ולא הביא כלל את הפסוק הזה המדבר מפורשות במצוה ללמד (רק בסוף הביאו בענין צדדי: פטור נשים מתלמוד תורה). ואילו בהלכות תלמוד תורה פתח הרמב"ם בפסוק זה: "קטן אביו חייב ללמדו שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם'". אם כן יש לעיין בדעת הרמב"ם, האם יש מצוה בפסוק זה או לא?

ב. המקור לחילוק בין הפסוקים "ושננתם" ו"ולמדתם", שהראשון עוסק בתלמידים והשני בבנים, הוא בספרי ש"ושננתם לבניך" דרשו "בניך אלו תלמידיך", ואילו "ולמדתם אותם את בניכם" דרשו "מכאן אמרו קטן היודע לדבר אביו מלמדו", ויש לעיין מנין לקחו חכמים חילוק זה, שפרשה ראשונה עוסקת ברב לתלמידיו ושניה באב לבנו.

ג. עוד הערות יש על הרמב"ם בריש הל' תלמוד תורה וזו לשונו:

נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס", ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד. כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו, שנאמר "והודעתם לבניך ולבני בניך". ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו, שנאמר

"ושננתם לבניך", מפי השמועה למדו "בניך" - אלו תלמידיך שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר "ויצאו בני הנביאים", אם כן למה נצטווה על בנו ובן בנו, להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חברו. וחייב לשכור מלמד לבנו ולמדו ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחנם.

והקשה הלח"מ (ה"ג) שאם לשכור מלמד הוא דאורייתא "קשה מה הוקשה לו לרבנו אם כן למה נצטווה על בנו ועל בן בנו הא הוצרך להזכיר בנו ובן בנו להודיענו שהוא חייב ללמד בשכר" עכ"ל. עוד יש לדקדק ברמב"ם שבאב כתב "חייב" ובחכם כתב "מצוה" (השוה שו"ע יו"ד רמ"ה סע' ג').

4. הגמרא אומרת בקידושין (כ"ט ע"ב) שאשה פטורה מללמד, שמי שאינו מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד (כנ"ל ברמב"ם), וביארו ראשונים שהפירוש הוא שמי שאינו מצווה ללמוד מהיכן ידע ללמד (תוס' הראש), והקשה הרי"פ פרלא (דף קכ"ה ע"ב וכן במנחת יהודה) שאם החיוב לשכור מלמד הוא מדאורייתא, אם כן אפשר שגם אשה תתחייב, שאף שאינה מחוייבת ללמוד מכל מקום יכולה לשכור מלמד אם אינה יודעת.

נראה שהתשובה לשאלות אלו נעוצה בהבנת לשון הפסוקים בהם צוותה אותנו התורה ללמד. בפרשת "שמע" נאמר "ושננתם לבניך", ובפרשת "והיה אם שמוע" נאמר "ולמדתם אותם את בניכם", ומצינו במדרש "משנת רבי אליעזר" (הוספה לפרשה י"ג) שדרשו חז"ל בענין ההבדלים בין שתי הפרשיות בכלל, ובמצות תלמוד תורה בפרט, וזה לשון המדרש:

אלא אמר להם (כשכפה הקב"ה הר כגיגית על בני ישראל במעמד הר סיני) על תורה שבעל פה, שיש בה דקדוקי מצוות קלות וחמורות והיא עזה כמוות וקשה כשואל קנאתה, לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבבו וכל נפשו ובכל מאודו, שנאמר "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך", ומנין אתה למד שאין אהבה זו אלא תלמוד, ראה מה כתוב אחריו "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך", איזהו תלמוד שהוא על הלב, "ושננתם לבניך", זהו תלמוד שצריך שינון (תורה שבעל פה).

ללמדך שפרשה ראשונה של קריאת שמע אין בה פירוש מתן שכרה בעולם הזה, כמו שכתוב בפרשה שניה, "והיה אם שמוע", "ונתתי מטר ארצכם", זה מתן שכר עוסקים במצוות שאין עוסקים בתלמוד. ופרשה שניה כתיב בה "בכל לבבכם ובכל נפשכם" ולא כתב "בכל מאדך", ללמדך שכל מי שאוהב עושר ותענוג, אינו יכול ללמוד תורה שבעל פה, לפי שיש בה צער ונדוד שינה ומנבל עצמו עליה, לפיכך מתן שכרה לעולם הבא שנאמר "העם ההולכים בחשך ראו אור גדול".

מדרש זה מלמדנו על יסוד ההבדל בין "שמע" ל"והיה אם שמוע", שפרשה ראשונה עוסקת בתלמידי חכמים המשימים תלמודם על לבבם ויגיעים בתורה שבעל

פה ומשננים אותה עד שנחקקת על לוח לבם ופרשה שניה עוסקת בכלל העם, "עוסקים במצוות" שאינם יגעים בתורה.

מענין לציין שכך פירש ר' חיים מוולוז'ין מדעתו את ההבדל בין הפרשיות, אלא שהגיע להבדל זה מתוך דקדוק נוסף בפרשיות, שפרשת "שמע" מדברת בלשון יחיד ואילו "והיה אם שמוע" בלשון רבים וזה לשונו (נפש החיים שער א' פ"ח):

כי פרשת שמע כולה בלשון יחיד נאמרה ויחיד שאפשר לו, הוא צריך לקיים "לא ימוש ספר התורה הזה מפין", דברים ככתבן ממש, לכן נאמר "בכל מאדך" פירוש בכל ממונך, כמ"ש במשנה סוף ברכות, רוצה לומר שלא לעסוק בפרנסה כלל, אבל פרשת "והיה" שנאמרה בלשון רבים, לרבים כמעט מוכרחים להתעסק על כל פנים מעט גם בריוח ממון לחיי נפש, לכן לא כתיב בה "ובכל מאדכם".

על פי זה מובנת היטב דרשת הספרי, שבפרשה ראשונה העוסקת ביחידים, עוסקי בתורה ביגיעה, דרשו "בניך" - אלו תלמידיך, שעל חכמי ישראל המצוה ללמד את תלמידיהם תורה שבעל פה. אבל פרשה שניה המדברת בעוסקי במצוות ולא ביגיעי תורה, אי אפשר לפרש "בניכם" - אלו תלמידיכם, ושם מוכרחים לפרש שמדבר בחיוב אב ללמד בנו. ומתוך שמדברים גם בכאלה שאינם יודעים ללמד, יש להוסיף מיד כי אם צוותה התורה על כלל ישראל ללמד, כנראה הכוונה שאם לא יוכלו ללמד בפועל, עליהם לשכור מלמד לבניהם. ופירוש המצוה הוא שעל האב מוטלת האחריות ללימוד בנו, בין על ידי עצמו בין על ידי אחרים, ולכן מנו חכמים ענין זה בין חובות הבן על האב (קידושין כ"ט ע"א).

אין כאן שתי מצוות תלמוד תורה אלא מצוה אחת "ושננתם לבניך", הכוללת גם את האב המלמד את בנו ממש. אלא שבאב נתווסף **חיוב** נוסף למצוה ללמד והוא שיש עליו אחריות (גם ממונית) למקרה שהוא לא יכול ללמד, ואחריות נוספת זו נלמדת מן הפסוק "ולמדתם" הנמצא בפרשת "והיה אם שמוע".

בכך יש ליישב את כל הקושיות שהקשינו. כבר נתבארה מאליה שיטת הרמב"ם במנין מצוות תלמוד תורה שלא חלק את המצוה לשתים, לבנים לחוד ותלמידים לחוד. אף דרשת הספרי מובנת שחלק בין "ושננתם" ל"ולמדתם", שהראשון בתלמידים והשני בבנים, שכן למדו זאת מהחילוק שבין הפרשיות. אף הבנת הרמב"ם את הפסוק "ולמדתם" מבוארת, שלא כתבו כמצוה בספר המצוות, מפני שהמצוה ללמד נלמדת מ"ושננתם" ופסוק זה לא בא אלא להוסיף אחריות האב לאותו לימוד, אלא שבריש הל' תלמוד תורה כשמדבר על **חיוב** אב לבנו נקט פסוק זה, והדגיש את המילה **חייב**, מה שאין כן כשמדבר על לימוד ממש של רב לתלמידים נקט **מצוה**.

ומתורצת גם שאלת הלח"מ, שהרי מה שקשה היה לרמב"ם, אם כן למה נצטוה על בנו ובן בנו זה בפסוק "והודעתם לבניך ולבני בניך" ועל זה לא שייך לכתוב

"לשכור לו מלמד" שזה נלמד מן "ולמדתם" שעליו לא הוקשה כלל לרמב"ם למה בא.

אף מאשה לא קשה, שמי שאינו במצות תלמוד תורה ואינו שייך שילמד בפועל עליו לא נאמרה כלל המצוה וממילא לא חל עליו החיוב, שכן החיוב הממוני אינו דבר העומד בפני עצמו, אלא נובע מהמצוה ללמד ורק אם אינו יכול ללמד חלה האחריות הממונית. הפסוק "ולמדתם אותם את בניכם" לא בא ללמד רק על החיוב הממוני של שכירת מלמד, אלא הוא בא ללמדנו שגם עוסקי במצוות חייבים ללמד בניהם ולדאוג ללימודם אף אם אינם יכולים ללמד בעצמם. אבל אשה שאינה יכולה כלל ללמד ואינה בתלמוד תורה, אינה במצות "ולמדתם" כלל.

לסיכום: "ושננתם לבניך" מדבר על הלימוד בפועל של אב לבנו ורב לתלמידו וכולל כל מי שנקרא "בן". "ולמדתם אותם את בניכם" הוא תוספת והרחבה לאב כלפי בנו שחיובו אינו מצטמצם בלימודו בפועל בלבד, אלא מתרחב גם לדאגה ללימודו, אף במקרה שאנוס ואינו יכול בעצמו.

הרי"פ פרלא הביא בתוך דבריו את ה"שיטה לא נודע למי" על קידושין (כ"ט ע"ב) שכתב על מה שאמרה הגמרא שאם אביו אינו מלמדו חייב איהו למיגמר נפשיה: "ובתלמוד תורה לא אשכחן קרא דמייתר להזהיר בית דין היכא דלא אגמריה אבוה". וביאר הרי"פ פרלא (קכ"ג ע"ב) כוונתו, שהרי לגבי מצות מילה איתא בגמרא, שאם אביו לא מל, חייבים בית דין למול, ובתלמוד תורה לא כתבו כן, משמע שאין חיוב על בית דין, כיון שאין פסוק המורה על כך. והקשה הרי"פ פרלא, הרי גם בתלמוד תורה גלי קרא ד"ושננתם לבניך", ודרשינן בספרי "בניך" - אלו תלמידך, ואם כן כל ישראל מחייבי, אי לא אגמריה אבוה, וכמו שכתב הרמב"ם (תלמוד תורה פ"א) ושאר פוסקים. והמשיך הרי"פ לבאר מדוע לא ציינה זאת הגמרא.

ודבריו קשים להלמם, שכן בספרי מבואר: "בניך אלו תלמידך", אם כן מצווה רק מי שיש לו תלמידים ולא מצינו שיתחייב אדם ללמד את מי שאינו תלמידו ולעשותו לתלמידו, שכן אם אינו תלמידו אינו קרוי בנו, ואינו מצווה עליו, וכן מבאר החתם סופר (שו"ת חו"מ, תש"קס"א):

נהי שמחויב ללמוד בחנם היינו דרך לימודו וכל מי שירצה יבוא וישמע ומחויב אפילו להבינו ולהשיבו על שאלותיו... אך אם לא ירצה להטות אוזן לשמוע בלימודים... אין חיוב על שום אדם להכריחו לשמוע, כי אם האב מחויב לחנכו במצוות ולא אחר.

וכן כתב בערוך השלחן (יו"ד רמ"ה סע' ד'):

לכן דרש דהכוונה על תלמידים כלומר דמי שהוא גדול בתורה ודאי חובה עליו להסביר תורת ה' לפני כל הרוצה ללמוד.

ולפי זה מבוארים דברי ה"שיטה לא נודע למי".

אלא שבביאור הגר"א סי' רמ"ה משמע כהרי"פ פרלא שכן על מה שכתב בשו"ע (סע' ג'): "מצוה על כל חכם מישראל ללמד לתלמידים", הביא באריכות דברי חז"ל המחייבים ללמד תורה גם מי שאינו תלמידו, ובין השאר כתב: "כי תראה ערום וכיסיתו כיצד, אלא אם ראית אדם שאין בו דברי תורה הכניסהו לביתך ולמדהו וכו'" עיי"ש, ולפי זה באמת מצוה להביא את האנשים ללימוד, ולא רק מצוה ללמד את הרוצים ללמוד.

והשווה לביאור הגר"א למשלי (ט"ו, י"ב) שכתב כי להוכיח "צריך לילך לבית העושה עול ולהוכיחו, וללמוד אינו צריך לילך להרוצה ללמוד, אלא כשיבוא אליו אז מצוה על הרב ללמדו", וצ"ע.

שיטת בה"ג

ארבע מצוות עשה ומצות לא תעשה אחת מנה בה"ג בתלמוד תורה. עיון בדרכו מביאנו להבנת יסודות חשובים בתורה.

ואלו הן המצוות: א. ללמוד. ב. ללמד. ג. למד בנך תורה ומצוות. ד. ושננתם. ה. לאו דפן תשכח. במצוות העשה אנו מבחינים בשתי מצוות ללמוד ושתי מצוות ללמד, וצ"ע מה בא ריבוי מצוות אלו ללמדנו.

יש להבין מה בין המצוה "ללמוד" ובין "ושננתם"? מדברי היראים (ההולך בשיטת בה"ג במנין מצוותיו) יש ללמוד שהמצוה ללמוד (רנ"ד), היינו להבין דברי תורה בסברא, "ושננתם" היינו שיהיו מחודדים בפיך מתוך חזרה ושנון (רנ"ח).

כל לימוד מורכב משני גורמים אלו - הבנה ושינון, ולא ראי זה כראי זה, לכן הדגישה התורה שני חלקים אלו של הלימוד, בשתי מצוות נפרדות, ללמדך שהעוסק בחלק אחד בלבד בטל עשה דתלמוד תורה.

ועדיין יש לעיין - מה חידשה אם כן התורה בלאו ד"פן תשכח" (שנ"ט), אם כבר נצטוונו על החזרה במצות "ושננתם"?

ונראה לומר, דתרי גווני חזרה יש. האחד שומר על הקיים והשני משיב את הדברים הנלמדים אל הלב. וכמו שלמדנו במשנת ר' אליעזר (פי"ג): "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך" - איזהו תלמוד שהוא על הלב - 'ושננתם לבניך', זהו תלמוד שצריך שינון". לפיכך, הלאו ד"פן תשכח" מלמדנו לשמור על תלמודנו והעשה של "ושננתם" מלמדנו לשים הלימוד על לבנו.

לכשתמצי לומר שתי חזרות הן, האחת בחינת "תורתן משתמרת" והשניה בחינת "תורתן מתברכת".

ובהבנה זו של "פן תשכח" בחינת "תורתן משתמרת", יתבארו דברי הרמב"ם בהלכותיו (תלמוד תורה פ"א ה"י): "עד אימתי חייב ללמוד תורה - עד יום מותו, שנאמר 'ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך', וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח", וביאורו: נראה שהרמב"ם מדבר על מי שכבר למד כל התורה, שכן זה פירוש "עד אימתי" כלומר, מה הגבול של לימוד תורה, האם יש מצב שבו אדם פטור מלימוד,

על זה באה התשובה שאף שמצד הלימוד פטור, מכל מקום משום הלאו ד"פן יסורו" - חייב, שאם אינו לומד הרי הוא שוכח, ולכן אין גבול ללימוד תורה ותמיד חייב. הרמב"ן ביאר באופן שונה את שיטת הבה"ג בלאו ד"פן תשכח" בהוספותיו למצוות לא תעשה ויתבאר דבריו לקמן.

מה בין "ללמד" (רנ"ו) ובין "למד בנך תורה ומצוות" (רכ"ה)? הרי"פ פרלא ביאר שהחידוש ב"למד בנך תורה ומצוות" הוא שחייב לשכור מלמד לבנו, מה שאין כן בבן חברו. ודבריו קשים, שכן ביראים, ההולך בשיטת בה"ג, הרחיב את היריעה במצוה זו, ולא הזכיר שם כלל דין שכירת מלמד. גם הלשון "למד בנך תורה ומצוות" אומרת שעל האב ללמד, ולא רומזת הלשון על שכירת מלמד לבנו.

מדברי היראים במצוה זו אנו למדים יסוד גדול. התוספת שיש במצות לימוד תורה של אב לבנו היא העברת המסורת מדור לדור וקישור הדורות בשרשרת אחת למן מעמד הר סיני ועד דורנו. וכך היא לשון היראים (רכ"ה):

מיהו מצוה בכניו יותר משאר בני אדם דכתיב "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" והוא "בניכם", בניכם ממש, כדאמרינן בקידושין פ"א (ל' ע"א) "והודעתם לבניך ולבני בניך" והוא בניך דווקא, מדכתיב "ולבני בניך"... ואמר ר' יהושע בן לוי כל הלומד בנו תורה כאילו קבלה מהר סיני דכתיב "והודעתם לבניך ולבני בניך" וסמך ליה "יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב".

נמצינו למדים שהמלמד את בנו, מלבד מה שמוסיף דעת בתורה אצל בנו, הרי שהוא מעביר המסורת ממש רבינו ועד בנו, וזה העיקר הגדול בתורה ובמצוות והוא התוספת שיש באב המלמד את בנו יותר מרב המלמד תלמידו, שהאחרון מלמדו הליכותיה ומנהגותיה של תורה בזמן הזה, ואביו מעביר אליו מסורת מדורות עברו. "תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב", ואמנם זהו הפסוק הראשון שאב מלמד את בנו משיועד לדבר כי בפסוק הזה מבוטא הרעיון של הורשת התורה מדור לדור. ועי' רש"י עירובין ה' ע"א שכתב: "נקיטינן - מסורת מאבותינו מנהג מרבתינו", שמסורת עוברת דרך אבותינו והמנהגים דרך רבותינו. הרמב"ן אף הוא ביטא יסוד זה במנין מצוותיו, אלא שהוא כתבו במצות לא תעשה (הוספות ב'):

שנמנענו שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו אבל יהיה עינינו ולבנו שם כל הימים, והוא אמרו יתעלה "השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב" והכוונה בזאת גדולה מאד... והוא יסוד גדול בתורה... (עיי"ש באריכות, וכן ביאר הרמב"ן את הלאו שמנה בה"ג "פן תשכח" דלא כיראים וכמ"ש).